

Date: 7th September-2026

TURKISTONDA JADIDCHILIK HARAKATI VA MILLIY UYG'ONISH JARAYONI

Temirbaeva Tumaris Tleubaevna

Nizomiy nomidagi O'zMPU Tarix fakulteti Tarix yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Anotatsiya: Mazkur maqola XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkistonda shakllangan jadidchilik harakatining vujudga kelishi, asosiy g'oyalari va tarixiy ahamiyati yoritiladi. Jadidlarning ta'lim tizimini yangilash, xalqning savodxonligini oshirish, milliy ong va tafakkurni rivojlantirish borasidagi faoliyati tahlil qilinadi.

Kalit so'zlari: jadidchilik, Turkiston, milliy uyg'onish, ma'rifat, yangi usul maktablari, ta'lim, milliy ong, matbuot, teatr, Behbudiy, Avloniy, Munavvarqori, Fitrat.

Abstract: This article examines the emergence, main ideas, and historical significance of the Jadid movement that developed in Turkestan in the late 19th and early 20th centuries. It analyzes the Jadids' activities aimed at modernizing the education system, increasing literacy among the population, and developing national consciousness and thinking.

Key words: women, gender equality, political participation, public administration, political activity, women's leadership, parliament, political parties, education, civic competencies.

Аннотация: В данной статье освещаются возникновение, основные идеи и историческое значение джадидского движения, сформировавшегося в Туркестане в конце XIX — начале XX века. Анализируется деятельность джадидов по обновлению системы образования, повышению грамотности населения, развитию национального сознания и мышления. Также рассматриваются создание новометодных школ, деятельность джадидов в области создания учебников, печати, театра и литературы, а также их роль в процессе национального пробуждения.

Ключевые слова: джадидизм, Туркестан, национальное пробуждение, просвещение, новометодные школы, образование, национальное сознание, печать, театр, Бехбуди, Авлоний, Мунавваркори, Фитрат.

XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Turkiston tarixida muhim ijtimoiy, siyosiy va madaniy jarayonlar yuz berdi. Bu davrda jamiyat hayotida mavjud muammolarni anglash, xalqning bilim va savodxonligini oshirish hamda ta'lim tizimini yangilash zarurati kuchaydi. Ana shunday tarixiy sharoitda jadidchilik harakati shakllandi. Jadidchilik dastlab ta'lim va ma'rifatni yangilash g'oyasi sifatida yuzaga kelgan bo'lsa, keyinchalik uning faoliyati matbuot, adabiyot, teatr, ijtimoiy va siyosiy hayotining boshqa sohalarini ham qamrab oldi. Jadidlar jamiyat taraqqiyotining asosiy omili ilm, ma'rifat va zamonaviy bilimlarni egallash ekanini ilgari surdi. Ular xalqning qoloqlikdan chiqishi uchun, avvalo, ta'lim tizimini isloh qilish zarur deb hisobladilar. Shu sababli yangi yangi usul maktablarini tashkil etish, darsliklar yaratish, gazeta va jurnallar nashr qilish hamda yoshlarni zamonaviy bilim olishga rag'batlantirish jadidlar faoliyatining asosiy yo'nalishlariga aylandi. "Jadid" so'zi arab tilidan olingan bo'lib, "yangi" degan ma'noni

Date: 7th September-2026

anglatadi. “Usuli jadid” esa “yangi usul” ma’nosida ishlatilgan. Harakatning dastlabki asosiy maqsadi maktablarda ta’lim berish usullarini yangilash va bolalarga zamonaviy bilimlarni o’rgatishdan iborat edi. Jadidchilikning shakllanishida Ismoil Gaspirali faoliyati katta ta’sir ko’rsatdi. U yangi usulda ta’lim berish g’oyalarini ilgari surib, musulmon xalqlari orasida ma’rifatning tarqalishiga xizmat qildi. Gaspiralinig Turkiston hududiga tashriflari ham mahalliy ziyolilar bilan yangi ta’lim usullari haqida fikr almashish imkonini yaratdi. Turkistonda yangi usul maktablari XIX asr oxiri va XX asr boshlarida asta-sekin kengaya boshladi. 1893-yilda Gaspirali Toshkent, Samarqand va Buxoroda bo’lgan. 1903-yilda Toshkentda Munavvarqori Abdurashidxonov va Samarqandda Abduqodir Shakuriy yangi usul maktablarini tashkil etgan. Yangi usul maktablarida savod chiqarishning yangicha usullaridan foydalanib, diniy bilimlar bilan bir qatorda geografiya, tarix, hisob va boshqa fanlarni o’qitishga ham e’tibor qaratilgan. Bu maktablar an’anaviy ta’limdan farqli ravishda o’quv jarayonini zamonaviylashtirishga intildi. Jadidlarning asosiy maqsadi xalqni ma’rifatli qilish va jamiyat taraqqiyotiga erishish edi. Ular jaholat va savodsizlikni jamiyat rivojlanishiga to’sqinlik qiluvchi asosiy omillardan biri sifatida ko’rdilar. Jadidlarning ma’rifat sohasidagi faoliyatini uch asosiy yo’nalishda ko’rish mumkin: yangi usul maktablarini kengaytirish, iqtidorli yoshlarni xorijda o’qitish va ma’rifat jamiyatlar hamda matbuotni rivojlantirish. Jadidlar ta’lim faqat diniy bilimlar bilan cheklab qo’ymaslik kerakligini ta’kidladilar. Ularning fikricha, yosh avlod diniy bilimlar bilan birga zamonaviy fanlar ham egallashi kerak edi. Chunki zamonaviy ilm-fan va kasb-hunarni bilmagan jamiyat taraqqiy etgan xalqlar qatoriga qo’shila olmas edi. Shuningdek, jadidlar milliy ong va o’zlikni anglash masalalariga katta ahamiyat berdilar. Ular xalqni o’z tarixini, tilini va madaniyatini bilishga chaqirdilar. Bu g’oyalar keyinchalik milliy uyg’onish jarayonining rivojlanishiga ta’sir ko’rsatdi. Jadidchilik harakatining eng muhim amaliy yo’nalishi yangi usul maktablarini tashkil etish bo’ladi. Ushbu maktablarda o’quvchilarga savod chiqarishning yangi usullari bilan birga zamonaviy fanlardan ham bilim berishga harakat qilindi. Jadidlar ta’lim uchun darslik va o’quv qo’llanmalar yaratishga ham katta e’tibor qaratdilar. Saidrasul Aziziynig “Ustozi avval”, Munavvarqorining “Adibi avval”, Abdulla Avloniynig “Birinchi Muallim” va “Ikkinchi Muallim” kabi asarlari yangi usul maktablari uchun yaratilgan muhim darsliklar qatoriga kiradi. Mahmudxo’ja Behbudiy ham yangi maktablar tashkil etib, ular uchun darsliklar yaratgan. Uning “Muxtasar tarixi islom”, “Alifboi maktabi islomiya”, “Amaliyoti islomiya” kabi asarlari ta’lim jarayonida foydalanish uchun yaratilgan. Jadidlar qizlarning ta’lim olishiga ham e’tibor qaratganlar. Ayrim yangi usul maktablarida qizlar uchun sinflar tashkil etilgan. Masalan, Abduqodir Shakuriy maktabida qizlar uchun ham ta’lim imkoniyati yaratilgani haqida ma’lumotlar mavjud. 1913-yilda Qo’qonda Muhammadjon Xoliqiy qizlar maktabini tashkil qilgan. Shu jihatdan jadidlarning ta’lim borasidagi qarashlari o’sha davr uchun yangicha yondashuv bo’lib, ular jamiyat taraqqiyotini ta’lim bilan bevosita bog’laganlar. Mahmudxo’ja Behbudiy Turkiston jadidchilik harakatining eng yirik namoyondalaridan biridir. U 1875-yilda Samarqandda tug’ilgan. Behbudiy diniy va dunyoviy bilimlarni egallagan, keyinchalik yangi usul maktablarini tashkil etish va ma’rifat tarqatish ishlariga faol kiritish. Behbudiy 1903-yilda Samarqand atrofida yangi

Date: 7th September-2026

usul maktablarini tashkil etishda qatnashgan. U maktablar uchun darsliklar yaratib, ta'lim mazmunini yangilashga intilgan. Uning fikricha, yosh avlod ona tilida savod chiqarishi, diniy bilimlar bilan birga dunyoviy fanlarni ham o'rganishi kerak edi. Behbudiyning faoliyati ta'lim bilan cheklanmagan. U milliy matbuot va teatr rivojiga ham katta hissa qo'shgan. Uning "SAMARQAND" gazetasi va "OYNA" jurnali xalqning ma'rifiy va ijtimoiy qarashlarini rivojlantirishga xizmat qilgan. "PADARKUSH" dramasi esa o'zbek milliy dramaturgiyasining muhim asarlaridan biri hisoblanadi. Behbudi o'z faoliyati orqali xalqni ilm olishga, zamonaviy bilimlarni egallashga va millat kelajagi haqida fikrlashga chaqirdi. Jadidchilik harakati rivojida Munavvarqori Abdurashidxonovning ham alohida o'rni bor. U Toshkentdagi yangi usul maktablarini tashkil etishda faol qatnashgan va o'quvchilar uchun darsliklar yaratgan. Uning "Adibi avval" darsligi 1907-1917-yillarda sakkiz marta nashr etilgani haqida ma'lumotlar mavjud. Abdulla Avloniy esa jadidchilik harakatining ma'rifatparvar pedagog va adiblaridan biri edi. U yangi usul maktablarini tashkil etish bilan birga, ta'lim va axloq masalalriga bag'ishlangan asarlar yaratdi. Uning "Birinchi Muallim", "Ikkinchi Muallim" kabi darsliklari yosh avlod ta'limida muhim o'rin tutgan. Abdurauf Fitrat ham jadidchilik harakatining yirik namoyondalaridan biri bo'lib, ilm-fan, ta'lim, milliy taraqqiyot va jamiyat islohoti masalalariga katta e'tibor qaratgan. Uning asarlarida xalqni ma'rifatga chaqirish, zamonaviy bilimlarni egallash va jamiyatni rivojlantirish g'oyalari ilgari surilgan. Bu ziyolilarning umumiy jihati shundaki, ular jamiyat taraqqiyotini xalqning bilim darajasi va dunyoqarashi bilan bog'ladilar. Ularning faoliyati maktab, matbuot, adabiyot, teatr va jamoatchilik hayotining rivojlanishiga ta'sir ko'rsatdi. Jadidlar xalqning dunyoqarashini o'zgartirish va milliy ongini rivojlantirish uchun matbuotdan faol foydalandilar. Gazeta va jurnallar orqali ta'lim, madaniyat, jamiyat taraqqiyoti va millat kelajagiga oid masalalarni muhokama qildilar. Behbudiyning "Samarqand" gazetasi va "Oyna" jurnali, shuningdek, boshqa jadidlarning nashrlari Turkiston ziyolilari orasida ma'rifiy fikrlarning tarqalishiga xizmat qildi. Jadidlar matbuotni xalq bilan fikr almashishning muhim vositasi sifatida ko'rdilar. Teatr ham jadidlarning ma'rifiy faoliyatida muhim o'rin egalladi. Ular sahna asarlari orqali savodsizlik, jaholat va ijtimoiy muammolarni ko'rsatishga harakat qildilar. Behbudiyning "Padarkush" dramasi bunga yaqqol misoldir. Shunday qilib, jadidlar ta'lim, matbuot, adabiyot va teatrn bir-biri bilan bog'liq holda rivojlantirishga intildilar. Ularning maqsadi xalqning bilim va madaniy saviyasini oshirish orqali jamiyatni yangilash edi. Jadidchilik Turkiston tarixida milliy uyg'onish jarayonining muhim bosqichlaridan biri bo'ldi. Harakat dastlab ma'rifiy yo'nalishda shakllangan bo'lsa-da, vaqt o'tishi bilan jadidlarning qarashlari ijtimoiy va siyosiy nasalalarni ham qamrab oldi. Jadidlar davlat boshqaruvi, ta'lim, sud-huquq, iqtisodiyot va boshqa sohalarni isloh qilish zarurligi haqida fikr yuritganlar. Ularning faoliyati xalqning siyosiy va ijtimoiy ongini oshirishga ham xizmat qilgan. Jadidchilik harakatining tarixiy ahamiyati, avvalo, xalqni ilm-ma'rifatga chorlash, ta'limni yangilash, milliy matbuot va madaniyatni rivojlantirish hamda milliy o'zlikni anglash jarayonini kuchaytirganida namoyon bo'ladi. Afsuski, keyinchalik jadidlarning ko'pchiligi siyosiy qatag'onlarga uchradi. 1937-1938-yillardagi ommaviy qatag'onlar

Date: 7th September-2026

davrida ko'plab jadidlar va ularning maslakdoshlari ta'qib qilindi. Bu holat milliy uyg'onish harakatiga katta zarba bo'ldi.

Xulosa qilib aytganda, Turkiston jadidchilik harakati XIX asr oxiri -XX asr boshlaridagi eng muhim ma'rifiy va ijtimoiy harakatlardan biri bo'ldi. Jadidlar jamiyat taraqqiyotiga erishishning asosiy yo'li sifatida ilm, ta'lim va zamonaviy bilimlarni egallashni ko'rdilar. Ular yangi usul maktablarini tashkil etdilar, darsliklar yaratdilar, milliy matbuot va teatrni rivojlantirdilar. Behbudiy, Munavvarqori, Avloniy, Fitrat va boshqa ma'rifatparvarlarning faoliyati Turkistonning ma'rifiy va madaniy hayotida muhim iz qoldirdi. Jadidlarning eng katta xizmatlaridan biri xalqni o'z kelajagi haqida fikrlashga, ilm olishga va milliy taraqqiyotga intilishga undaganidir. Ularning ma'rifat, milliy ong va taraqqiyot haqidagi qarashlari bugungi kunda ham tarixiy va ma'naviy ahamiyatini yo'qotmagan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qosimov B. Milliy uyg'onish: jasorat, ma'rifat, fidoyilik. -Toshkent.
2. Behbudiy M. Tanlangan asarlar. -Toshkent.
3. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. -Toshkent.
4. Fitrat A. Tanlangan asarlar. -Toshkent.
5. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. "Jadidchilik" maqolasi.